

VITA, VÉLEMÉNYEK

Kristó Gyula

A X. század közepi magyarság „nomadizmusának” kérdéséhez

A szakirodalomban közhellyé kopott a megállapítás, hogy az írott források kevés száma, illetve hiánya mennyire megnéhezíti a honfoglaló magyarság történetének kutatását. Ennek igazolására legyen elég két példa az utóbbi évek terméséből. „Az írott forrás emlékek száma e korszakból ugyanis csekély, értékelésük olykor nehézségekbe ütközik, s a belőlük honfoglaló őseinkről kirajzolódó kép nemcsak hogy nem részletes és teljes, hanem néha nagyon is szubjektív és kritikával kezelendő.”¹ Vagy: „Mint X. századi történelmünkéről általában, a honfoglaló magyarság társadalmáról is keveset szólnak az írott források.”²

Joggal lehetne arra gondolni, hogy az ilyen és hasonló állásfoglalások a honfoglaló magyarokra vonatkozó, ténylegesen csekély számú írásos információ hiánytalan számbavétele és gondos elemzése után születtek. A honfoglalás és az utána következő mintegy fél évszázad történetébe bepillantani engedő kútfők és tudósítások legtöbbje valóban sokoldalú és árnyalt elemzésben részesült, ugyanakkor egy-két ponton egyenesen megdöbbentő az a hallgatás, amely bizonyos híradásoknak osztályrészül jutott. Konsztantinosz Porfürogennetosz *De administrando imperio* (a továbbiakban DAI) című munkája sokszor és rendkívüli részletességgel megtárgyal magyar vonatkozású adatainak a sorában van — egyebek mellett — egy, amely lényegében kívül rekedt az utóbbi évtizedek vizsgálódásainak körén, s visszhangtalan maradt. A DAI 30., dalmáciai vonatkozású és a földrajzi lokalizálást Dalmácia szempontjából végző fejezetének egy megjegyzése szerint „az avarok a Duna folyón túl tanyáztak, ahol most a nomád életet élő türkök vannak.”³ Oly mértékben kiesett ez az adat az utóbbi idők kutatásának horizontjából, hogy rendre hiányzik idézése a szakmunkákból, sőt még a két kiadást megért, a honfoglalásra vonatkozó forrásokat magyar fordításban közlétevé, *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* című gyűjteményes kötetből is kimaradt e hely, amely pedig bő válogatást ad Konsztantinosz magyar vonatkozású tudósításaiból.⁴

A hallgatásnál azonban többre érdemes e tudósítás. Önmagában azzá teszi a hír jellege. Páratlan rövideggel utal e mondat arra, hogy Konsztantinosz munkája készültének idején, azaz 950 táján⁵ a már mai, Kárpát-medencei hazájukban élő magyarok nomád életet éltek. Külön érdekessége e hírnek, hogy nem Konsztantinosz „magyar”, „kabar” vagy „besenyő” fejezeteiben fordul elő, ahol bizonyos mértékig „rendszeres” képet rajzol a munka e népekről, hanem egy, ebben a vonatkozásban teljességgel váratlan helyen, ott, ahol a császár VII. század eleji eseményeket taglal.⁶ Nem lehet tehát arról szó, mintha a szerzőt egy tárgy elbeszélése során lendülete és fantáziája ragadta volna tovább a valóságos és megengedhető mértéknél. Ellenkezőleg: azt kell mondani, Konsztantinosz ezen a helyen még annak elárulására sem volt kényszerítve, hogy a Kárpát-medencei magyarok saját korában milyen életformát folytattak, hiszen az idézett mondat elsősorban földrajzi lokalizálás célját szolgálja, azt hírül adni, hogy az avarok az elbeszélés időpontjában a mai (Konsztantinosz-kori) magyar szállásterületen lakoztak. Konsztantinosz más esetben is nyúlt ehhez a módszerhez, hogy ti. egy nép lakhelyét egy másik népével határozza meg, így pl. a besenyők saját korabeli szállásterületét (vagyis Etelközt) úgy jellemzi, mint „amelyen abban az időben [a magyar honfoglalás előtt] a türkök [= a magyarok]

¹ HAJDÚ Péter 1978. 1510.

² FODOR István 1978. 1494.

³ MORAVCSIK Gyula 1950. 140—141.

⁴ GYÖRFFY György 1958.; GYÖRFFY György 1975.

⁵ MAKK Ferenc 1976. 152.

⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS, Samuel 1972. 87.

laktak”.⁷ Nem volt tehát különösebb oka Konsztantínosznak a 30. fejezetben hírül adni, hogy a türkök nomád életet élnek. Ha ezt mégis megtette, nyilván azért tette meg, mert a maga számára természetesnek tűnő információt írt le, olyant, amelyet műve későbbi fejezeteiben több már nem ismétel meg a magyarokra nézve.

De vajon a „nomád” jelző nem kedvelt kifejezése-e Konsztantínosznak, nem minősül-e sztereotípiának? A DAI szövegének átnézése — bár megbízható szójegyzék híján az eredmény sohasem teljes bizonyosságú — arról győzött meg, hogy a „nomád” jelző csak ebben az egyetlen esetben fordul elő az egész műben. Nem lehet tehát arról szó, hogy a jelző minduntalan felbukkanása csökkentené magyarokra vonatkoztatásának értékét. Természetesen nincs okunk számon kérni Konsztantínosztól, hogy miért nem alkalmazta a „nomád” jelzőt mindazon esetekben, amikor alkalmazhatta volna (pl. a besenyők vagy az arabok esetében). Mohamed elődeiről szólva ugyan említést tesz azokról, akik „sátrakban lakva állattenyésztést űztek”,⁸ de a „nomád” kifejezést még itt sem használja. A tény ténynek kell elfogadnunk: a DAI csak és kizárólag a magyarokról szólván ír a „nomád” jelzőt említve életmódjukról, ám ez a körülmény nem jelentheti azt, hogy a DAI lapjain felsorakoztatott többi nép között más nomád életű ne lett volna, de azt sem, hogy eme vagy bármily más ok folytán a magyarokra vonatkoztatás realitását elvelel kellene vetnünk, vagy hallgatással kellene le nem írtta tenni.

Az olhallgatásnak nem szolgálhat magyarázatául az a körülmény sem, hogy Konsztantínosz adata egyedi, társtalan adat lenne a X. század közepi magyarságra vonatkozóan. Régóta ismert, hogy a Konsztantínossal kortárs arab Maszúdi a magyarokat és a besenyőket magukban foglaló türkökről nyilatkozott akként, hogy „részben nomádok, részben letelepültek”, továbbá hogy „királyaik nomád életet folytatnak.”⁹ Vagyis a magyarokkal kapcsolatba hozható „nomád” minősítés a X. század közepén egy másik forrásában is felbukkan.

Csakis ezen adatok figyelmen kívül hagyásának, illetve jelentősége alábecsülésének tulajdonítható, hogy az utóbbi évtizedekben a kutatók széles köre a X. századi magyarság életformájának minősítésekor nagyobb fontosságot tulajdonított a kazár kaganátus, a szaltovo-majackoje kultúra analógiájának, a bizonytalan keltezésű Kárpát-medencei régészeti leletanyagoknak és terepbejárási megfigyeléseknek, valamint a XI–XIII. századi magyarországi vagy magyarországi vonatkozású latin nyelvű kútfőkből tett visszakövetkeztetéseknek, mint az egykorú és hitelességüket illetően nehezen kétségesnek minősíthető forrásoknak. Jól tükröződött ez az alapállás a Magyar Néprajzi Társaság 1974. május 22-én tartott vitaülésén, amelynek vitaindító előadását BALASSA Iván tartotta *Mivel járulhat hozzá a néprajztudomány a honfoglaló magyarság életmódjának kutatásához?* címmel. E referátum szerint az újabb szakirodalom „a magyarságot közvetlenül a honfoglalás előtt és után olyan félnomád népnek tartja, mely a téli szállás körül földet művelt és tavasszal indult vándorútra legelőről legelőre, hogy az ősz végére ismét visszatérjen.” Ennek alapján a magyarság életformája „nem is a nomád állattartás, hanem a tranzshumansz pásztorkodás kategóriájába tartozóknak.” Am — folytatja BALASSA Iván — a méhészek, halászok, földművesek jelenléte a honfoglalás előtti és utáni magyarságnál, bizonyos földművelő eszközök (eke, sarló) használata, a honfoglaló magyarok feltehető gyümölcs- és szőlőművelése egyaránt azt mutatják, hogy „a magyarság gazdasági életében a honfoglalást megelőző és követő évszázadokban számos olyan vonás található, mely az állattartás mellett más mezőgazdasági ágak meglétét valószínűsíti.” Végső fokon — egyetértve Szőke Bélával — „már a délorosz szteppen kialakult viszonylag egységes műveltséghordozó magyarság életében a nomád állattenyésztés csak korlátozott szerepet játszott.”¹⁰ A vitaülés résztvevői elfogadták BALASSA Iván megállapításait. GYÖRFFY György szerint BALASSA helyesen hangsúlyozza „azt a mindinkább elfogadottá váló tudományos eredményt, hogy a honfoglaló magyarság életmódja általában nem tekinthető nomádnak, hanem félnomádnak, amelyben a földművelésnek nagyobb

⁷ MORAVCSIK Gyula 1950. 174–175.

⁸ MORAVCSIK Gyula 1950. 76–77.

⁹ GYÖRFFY György 1975. 101.

¹⁰ BALASSA Iván 1974. 575–585., különösen 578., 582., 583. — BALASSA Iván (1974. 583–584.) felfigyelt arra, hogy „a honfoglalással egykorú vagy utána keletkezett források elsősorban a magyarság nomád voltát hangsúlyozták”. E híradás megbízható voltát részint elfogadta („a magyarság esetében is a honfoglalás idején és közvetlenül utána számolnunk kell a nomád vonások megerősödésével”), részint elvitatta („a krónikaírók elsősorban a nomád harcoló magyarokat ismerhették meg, akik az állatállomány zsákmányolását tekintették fő céljuknak. Az ezekből szerzett közvetlen vagy közvetett tapasztalataikat az egész népre kiterjesztették”).

szerepe volt, mint azt régebben vélték.¹¹ DIENES István kritikában részesítette CSALOG Zsolt munkáját, amely „azt a régi, meggyökeresedett közhiedelmet ismételte meg, miszerint a magyarság zöme állattenyésztő lovasnomád lett volna a Kárpát-medencébe való betelepülés idején.”¹² FODOR Istvánnak e vitában elhangzott megszívlelendő fejtegetését érdemes és tanulságos hosszabban idézni: „Az elméleti kérdések jobb kimunkálásában látom a néprajz egyik legfontosabb feladatát a magyar őstörténet terén. A szilárd elméleti megalapozottság hiányával magyarázhatjuk például a honfoglalók gazdálkodásával kapcsolatos nézetek nem egészen következetes változásait is. A legutóbbi időkig ugyanis tudományos közvéleményünk szinte szélsőségesen nomádnak vélte az ősmagyarság gazdálkodását, megfeledkezve ezen életforma valódi tartalmáról és összetettségéről. Kutatóink nagy részének figyelmét sajnálatos módon elkerülték azok a rendkívül fontos adatok is, melyek kelet-európai rokon népeink, valamint a bolgár-törökök és a kazárok egészen más típusú gazdálkodásáról tanúskodnak... Nemrég aztán egyes szakembereink — felfigyelve az említett adatokra — az ellenkező végletbe estek: honfoglalóinkat csaknem teljes egészében szántó-vetőknek tartják, életmódjukban alig hagynak helyet a nomadizmusnak. Pedig az újabb kutatások aligha hagynak kétséget afelől, hogy az ősmagyarság a bronzkor végén és a vaskor elején áttért a nomád állattartásra. Történelmének későbbi szakaszain aztán (különösen a Don környékén) állományei a letelepült életmód felé terelték, földművelése jelentős mértékben fejlődött, a nomadizmus szerepe azonban továbbra is igen fontos maradt. Csak így érthetjük meg hosszú steppei vándorútjukat is. Úgy vélem tehát, hogy őstörténetünk jobb megismerésének érdekében a nomadizmus kérdéseinek az eddigénél jóval több figyelmet kellene szentelnünk.”¹³

Vajon az elmúlt évek szakirodalmában melyik irányzat kapott inkább hangot, a honfoglaló magyarság szántóvető voltát (túl)hangsúlyozó, vagy pedig nomadizmusát megfelelő súllyal méltató állásfoglalás-e? Az 1974 utáni kutatások és megnyilatkozások a megelőző időszak tendenciáit vitték tovább, erős nyomatékkal hangsúlyozva a honfoglaló magyarok fejlett földművelését, letelepedett vagy ahhoz közel álló életmódját. A kérdéskört nagy apparátussal vizsgáló GYÖRFFY György megállapítása szerint a különböző tudományok „eredményeinek... egybevetésével elegendő arra, hogy megcáfolja a X. századi magyarság belső viszonyait nem ismerő elbeszélők alkotta képet a szittyák — hun típusú »nomád« magyarokról, és kétségtelemné tegye, hogy életmódjukat a nomád és letelepült állapot közötti átmenet jellemzi, az, amit találó kifejezéssel »félnomád«-nak nevez az újabb kutatás.” GYÖRFFY által a félnomád életet élő köznép életformájának főbb mutatói ezek: települése télen állandó szállás vagy falu, tavasztól ősziig váltott szállások; lakása télen ház, őszi, tavasztól ősziig sátor; a legeltetés tavasztól ősziig egész nap folyik, télen alkalmilag nappal, helye pedig a szállástól néhány napi távolságban vagy a falu környékén van; télen a falu mellett telelő igényesebb állatot rendszeresen takarmányozzák; az állattartásnak alárendelten a jószágállás trágárya földjén vagy pihent, jó talajon gabonát és kendert termesztnek. E típustól elválasztja GYÖRFFY a „fömberek látszólagos nomadizálása”-t, „időszakos szállásváltása”-t.¹⁴

A továbbiakban a teljesség igénye nélkül néhány korábbi állásfoglalást idézünk az elmúlt évek terméséből. FODOR István 1975-ben megjelent könyve szerint „a magyarság a fejlett állattartás és földművelés ősi hagyományával tarsolyában lépte át új hazája határait... A X. századi magyarság gazdálkodásának tehát két fő ágazata volt: a legeltető állattartás és a földművelés. Fejlődésében mind szembetűnőbben megerősödik a letelepült életmód, szaporodnak földművelés falvainak.”¹⁵ HAJDÚ Péter 1978-ban ekként foglalt állást: „A nyelvészeti vizsgálat tehát amellett szól, hogy a *Kárpátok* között új hazát foglaló elődeink nem egyszerűen lótenyésztő nomádok voltak, hanem megvoltak a fejlettebb típusú ekés földművelésre, a kerti kultúrára, a kézművességre és a kereskedésre vonatkozó ismereteik is, azaz egy már a tartós letelepedettségre vágyó és azt kereső nép talált itt végleges otthonra.”¹⁶ BARTHA Antal 1979-ben napvilágot látott munkája szerint „a honfoglalók a földművelés és az állattenyésztés ismeretében érkeztek a Kárpát-medencébe”. A „népesség egy része az állandóbb falvakban élt és művelte a földet, míg a fiatalabb férfiak a jószággal járták a legelőket. Bizonyára még télen is ritkán húzódtak be a falvakba... Ezek a falvak is csak viszonylag voltak állandóak.”¹⁷ BAKAY Kornél

¹¹ GYÖRFFY György 1974. 593.

¹² DIENES István 1974. 587—591., különösen 588.

¹³ FODOR István 1974. 599—600.

¹⁴ GYÖRFFY György 1977. 399., 403—404.

¹⁵ FODOR István 1975. 242.

¹⁶ HAJDÚ Péter 1978. 1511. — L. még MAKKAI László 1980. 7—8.

¹⁷ BARTHA Antal 1979. 26., 27.

1978-ban megjelent könyvében ezt írja: „A magyarság már a honszerzés időszakában állattartó és ekés földművelést űző népesség volt. Ez persze másként fogalmazva annyit jelent, hogy a népesség egy része megtelepedett és kisebb-nagyobb falvakban élt.”¹⁸ BÁLINT Csanád 1980-ban közzétett tanulmánya szerint „a magyarság már fejlett földműves ismeretekkel érkezhettek végső hazájába.” Továbbá „az eddigi megfigyelések alapján is kétségtelennek látszik, hogy a honfoglalás kori letelepültség mértéke a korábban feltételezettnél jóval nagyobb volt.” Ugyanakkor „ezen új megfigyelések ellenére és mellett természetesen nem szorul bizonyításra, hogy a honfoglaló magyarság nagyban foglalkozott állattenyésztéssel. A kérdés a kétféle életmód aránya s a pásztorkodásnak, ill. földművelésnek az esetleges etnikai, társadalmi vetületei körül foghat.”¹⁹

Az eddig idézett nézetek általában — kimondva vagy kimondatlanul — félnomád-nak minősíthető életmódot tulajdonítottak a honfoglaló magyarságnak. Néhány olyan állásfoglalás is született az elmúlt években, amely a félnomád szintet túllépő, szinte a teljes letelepedettségig eljutó életformával számol. Talán ilyen kép rajzolódik ki NÉMETH Péter 1978. évi cikkében: az a körülmény, hogy a honfoglaló magyarok az ország legjobb termőterületeit vették birtokba, „nem nomád életformára vall . . . Maga a sűrű települési rend is ellene szól a nomád életmódnak.”²⁰ Bizonyosra mondható ez MESTERHÁZY Károlynak 1980-ban napvilágot látott könyvéből kitetsző nézetéről: „nem fogadhatjuk el a honfoglaló magyarság félnomád életformáját valló elképzeléseket, sem a téli—nyári-szállások rendszerét. A X. században a magyarság döntő többsége letelepedett, földművelő és állattenyésztő gazdálkodást folytatott. Azokon a területeken, ahonnan terepjárási adataink vannak, állandó falvakat ismerünk, melyek viszonylag hosszú ideig lakottak voltak.”²¹

A X. századi magyarság életmódjával kapcsolatban az elmúlt években új írott forrás vált számunkra ismertté. Ibn Hájján (ibn Hájján) mór történétíró *Muqtabas* című munkájából Pedro CHALMETA 1976-ban francia fordításban részleteket tett közzé koém mentárok kíséretében, köztük magyar vonatkozásúakat is,²² ez utóbbiak egy részts CZEGLÉDY Károly 1979-ben az arab eredetiről készült magyar fordításban publikálta, i elvégezze az új forrás bizonyos helyeinek elsődleges értelmezését is.²³ E forrás fontosságát mind CZEGLÉDY Károly („a távoli mór birodalom történétírója váratlanul új adatokkal gazdagította őstörténeti kutatásunkat”),²⁴ mind a kútfő magyar vezérnévsorát vizsgáló GYÖRFFY György („A magyar kalandozások története igen jelentős új forrással gyarapodott”)²⁵ elismerte. Magunk — első benyomások alapján — „fontosságára nézve szinte Konsztantinosz Porfürognétosz híradásaival vetekvő kútfő”-nek minősítettük a mór krónikát.²⁶

Minden továbblépés előfeltétele az újonnan ismertté vált forrás információi hitelessége megvizsgálásának kérdése. A megbízhatóság dolgában már CZEGLÉDY Károly véleményét nyilvánított. Mivel a magyarok spanyolországi kalandozásáról egy kortárs krónikás, a latinul író Liudprand is hagyományozott ránk tudósítást, a két híradás között CZEGLÉDY által elvégzett összevetések arra vezettek, hogy a két krónikás szava között „kronológiai egyezés” állapítható meg, illetve hogy „Ibn Hájján és Liudprand tudósításai más részletekben is igen szerencsésen egészítik ki egymást.” Kedvező CZEGLÉDY benyomása a spanyolországi hadjárat részleteinek megörökítéséről. „Minthogy tudósítása végeredményben szemtanúk beszámolóira megy vissza, ebben nincs is okunk kételkedni.” Továbbá: „Ibn Hájján tudósításának egyéb részletei is józanságról és jó megfigyelésről tesznek tanúságot.” Kritika mindössze a mór krónika magyar vonatkozású tudósításának utolsó részletét érte CZEGLÉDY oldaláról, ahol arról esik szó, hogy a visszavonuló magyarok frank területen igen súlyos vereséget szenvedtek. Mivel ennek a nagy magyar vereségnek a frank forrásanyagban nem maradt nyoma, ez a körülmény a tudósítás hitele ellen szól. „Ibn Hájján — írja CZEGLÉDY — itt már nem mór szemtanúk beszámolóit közli, hanem frank területről, nagy távolságról érkező híreket.”²⁷ Eszerint

¹⁸ BAKAY Kornél 1978. 19.

¹⁹ BÁLINT Csanád 1980. 39., 46—47.

²⁰ NÉMETH Péter 1978. 1574.

²¹ MESTERHÁZY Károly 1980. 31.

²² CHALMETA, Pedro 1976. 337—351.

²³ CZEGLÉDY Károly 1979. 273—282.

²⁴ CZEGLÉDY Károly 1979. 282.

²⁵ GYÖRFFY György 1980. 308.

²⁶ KRISTÓ Gyula 1980. 574.

²⁷ CZEGLÉDY Károly 1979. 277—278.

kétkedéssel kellene fogadnunk a mór krónika minden olyan információját, amely a távoli Magyarország belső viszonyairól és a magyarok politikai szervezetéről szól?

Vajon honnan származhatnak a mór krónika mindama információi, amelyek a távoli Magyarországot érintik? Maga Ibn Hájján említi, hogy az általa turkoknak nevezett magyarok közül Zaragoza ura öt foglyot elküldött a kordovai kalifának eredeti külsejükkel és öltözékükben. Miután a kalifa megnézte őket, a turk foglyok felvették az iszlám vallást, és a kalifa apródjainak (gilmān) sorába kerültek.²⁸ GyÖRFFY György arra gyanakszik, hogy „minden valószínűség szerint tőlük ered az a tudósítás, amely a magyarok vezéreire vonatkozik.”²⁹ Ibn Hájján magyarokkal kapcsolatos forrásbázisáról két megjegyzést tesz krónikájában. A magyar szállásterület határait és a magyarok életmódját tárgyaló passzusát ezzel a megjegyzéssel indítja: „Valaki, aki jól tájékozott volt [turk] ügyben, megemlíti, hogy országuk a távoli keleten van” stb.³⁰ Észreint olyan informátor állt rendelkezésére, aki — mint majd látjuk — konkrét ismeretekkel rendelkezett a magyarok Kárpát-medencei országát illetően. Nincs értelme találgatni, hogy milyen nemzetiségű és milyen foglalkozású volt az informátor. Egy dolog tűnik csak bizonyosnak: nem turk volt. Ezt onnan tudjuk, hogy a magyar vonatkozású rész végén a krónika megjegyzi: „[a turkokra vonatkozó] tudósítások maradékát e [cím] alatt azok megjelenéséhez képest egy évnyi eltéréssel gyűjtöttük össze avégből, hogy ezeket kiegészítsük.”³¹ Márpedig, ha a fogoly turkok lettek volna minden magyar vonatkozású, a magyarok országára vonatkozó hír informátorai, az ő megszólaltatásukkal aligha kellett volna egy évet várni, mivel ők a magyar kalandozás után két hónappal, 942 szeptember elején már a kalifa előtt álltak. Ebből az adatból csak annyi következtetés adódhat, hogy aki ismeretekkel rendelkezett a magyarok távoli országáról, az 942 második felében és 943 első hónapjaiban nem állt a szerző rendelkezésére. Ez megadja annak a feltételezésnek a lehetőségét, hogy a magyarokkal kapcsolatos tudósítások egésze talán (de legalábbis egy része bizonyosan) nem turk forrásból való. Ha ez igaz, akkor a mór krónikában a magyarok belső viszonyaira utaló információ külső megfigyelőtől származik, olyan idegentől, aki bizonylan maga is megfordult a Kárpát-medencében.

Vajon mennyire pontosak, megbízhatóak a turkok belső viszonyaira vonatkozó hírek? Három terület látszik alkalmasnak e probléma vizsgálatára: a mór krónikában megőrzött magyar vezérnévsor, a magyar szállásterület határainak leírása, valamint a magyarok életmódjával kapcsolatos tudósítás. Kifejezett szerencsének mondható, hogy mindezekről a mór krónika eredeti információjával lényegében azonos korban keletkezett DAI is szól, megadva így a lehetőséget a két különböző kultúrkörben fogant, két különböző nyelvű, egymástól genetikusan teljes bizonyossággal független kútfő szembesítésére.

Kezdjük a vezérnévsorral! A mór krónika szövegének magyar fordítása ekként hangzik: „Hét főnök [amir] alá tartoztak. A leghatalmasabbat közülük *Šānā*-nak hívták, továbbá közülük volt *T. x. x. la*. Utána egy másik következett: *W. l. ğ. ūdī*, majd *X. s. mān* és *L. j. s.* és *X. x(?) . . r. w. d* és ? *H. r. ħ. r. j.*”³² Konstantinosz — a kabarokat nem számítva — a türkök hét törzséről tesz említést, s név szerint is megnevezi a törzseket. Egy más helyütt — a műltra vonatkoztatva — szól arról, hogy „a türkök hét törzsből állottak”.³³ A magyarok hajdani politikai szervezetét meghatározó hetes számnak a jóval későbbi magyarországi latin nyelvű krónikás anyagban is nyoma maradt. Amikor krónikáink hét vezérről, hét kapitányról emlékeznek meg, vagy amikor Anonymus a honfoglalás előtti hét fejedelmi személyt hétmagyarnak (Hetumogernek) nevezi, állításunk igaza mellett tanúskodnak. A kérdést inkább az jelenti, hogy a mór krónika hét főnöke a 942. évben Spanyolországba kalandozó magyar seregek hét vezérént jelent-e, vagy a hét magyar politikai szervezet — a mi véleményünk szerint: törzs — vezetőjét-e. Az e kérdésben eddig véleményt nyilvánító két kutató álláspontja lényegében eltér egymástól. CZEGLÉDY Károly szerint „942-ben egy nagy magyar kalandozó hadsereg valóban hét vezér parancsnoksága alatt állt.”³⁴ GyÖRFFY György némileg bizonytalanabban fogalmazza meg a maga ezzel ellentétes nézetét: „valószínűbb, hogy nem a kalandozó had parancsnokairól, hanem a magyar nép 942. évi hét vezérééről van szó”, illetve az egyes részletekben ekként: „Amennyiben forrásunk a hét vezért so-

²⁸ CHALMETA, Pedro 1976. 343—344.

²⁹ GyÖRFFY György 1980. 308.

³⁰ CHALMETA, Pedro 1976. 343.

³¹ CHALMETA, Pedro 1976. 344.

³² CZEGLÉDY Károly 1979. 276.

³³ MORAVCSIK Gyula 1950. 174—175., 170—171.

³⁴ CZEGLÉDY Károly 1979. 282.

rolja fel”; „De még ha a vezérnévsorban csupán kalandozó sereg parancsnokait látnánk” stb.³⁵

El kell ismerni, a forrásszöveg felületes áttekintése CZEGLÉDY megállapításának igaza mellett szólhat (hiszen ha egy hadjáratról megemlékező szöveg vezéreket említ, a legtermészetesebb interpretáció a seregvezérekre gondolni), kiváltképpen úgy, ha az ellenkező nézetet megalapozó GYÖRFFY-féle okfejtés nem látszik meggyőzőnek. GYÖRFFY ekként érvel: „Amennyiben elfogadnánk, hogy a harmadik vezér, Bulcsú, már mint harka (*karchas*) kalandozott Spanyolországig, következnie kell, hogy vele együtt részt vett a kalandozásban a második vezér, a »gyula«, sőt a »leghatalmasabb közülük«, az első vezér is, kit a forrás *Šana* néven említ. Nézetem szerint ez valószínűtlen. Arra, hogy a magyarok két első vezére, a honfoglaláskori kende és gyula utóda valaha is részt vett kalandozásban, nincs adat, és ez nem is valószínű.” Bulcsú — folytatja GYÖRFFY — megfordult ugyan Bizáncriban, ahol 948-ban a császár megkeresztelte, majd 954-ben felvonult seregével Németországba, s 955-ben ugyanezt a hadjáratot megismételte, „de ez eladdig szövetséges országok földjén való felvonulást jelentett, amikor is a »harka« valamely egyenrangú vagy rangosabb féllal állt szemben.” Elképzelhető, hogy Bulcsú járt Veronában vagy Páviában a béke megújítására, illetve az adó elhozatalára, de „nem valószínű, hogy részt vett a Hugó itáliai király kérésére vezetett távoli kalandozások lefolytatásában is.”³⁶ GYÖRFFY érveiből csak azzal tudunk egyetérteni, hogy a főfejedelem, Konsztantinosz megasz arkhónja, a honfoglalás kori kende utóda nem vett részt egyetlen kalandozó hadjáratban sem. Alkalmassint a X. század közepére elhaló szakralitás is megakadályozhatta ebben.³⁷ Bulcsúról bizonyosan, a gyuláról pedig szinte a bizonyosság szintjén tudjuk, hogy kifejezetten kalandozó jellegű hadjáratok részesei voltak, az előbbi Nyugat-Európában és a Balkánon, az utóbbi pedig a bizánci birodalom területén.³⁸

Kecsegtet bizonyos sikerrel az a vizsgálat, amelyet a mór krónika magyar vonatkozású részének szerkezete tárgyában végezhetünk el. Ez a következő szüzsékből épül fel:

1. Egy levél, amely tudósít a magyarok támadásáról, váratlan megjelenésükről a frankoknál: Lerida lerohanása, arab várak megtámadása, Barbastro városa urának foglyul ejtése.
2. Újabb levél a magyarok visszavonulásáról ad hírt.
3. Ismét más levél igazolja a magyarok visszavonulásáról szóló hírt.
4. A spanyolországi magyar katonai akció leírása: a támadás a frankok földje felől történt, letáboroztak Lerida kapujánál, foglyul ejtették Barbastro városának urát. Élelmiszerhiány miatt kénytelenek voltak távozni.
5. A hét főnök nevének közlése.
6. Lerida ostoma nyolc napig tartott. Kevés volt a magyarok élme, ezért visszavonultak.
7. A magyarok határai és életmódjuk.
8. Öt fogoly magyar a kalifa előtt, majd az iszlám vallásra térve a kalifa apródjainak sorában.
9. A magyarok kezén 33 napig fogolykodó mór elölkelőt, Barbastro városa urát váltságdíj ellenében kiszabadítják.
10. Egy további levél, amely a frankok győzelméről tudósít a magyarok felett, akik közül csak néhányan tértek vissza hazájukba.

A szüzsé áttekintése világossá teszi, hogy nem folyamatos előadással állunk szemben, hanem olyan tudósítással, amely rapszodikus előadásmódban, egy-egy mozzanattal többszöri megemlékezésével fejti ki mondanivalóját. Mivel ebben a leírásban bizonyval van egy olyan szüzsé, amely nem kapcsolódik szorosan a hispániai magyar katonai akcióhoz (mégpedig a magyarok határainak és életmódjuknak a leírása), joggal tehető fel, hogy a hét magyar főnök nevének megemlézése is ebbe a sorba tartozik. Természetesen ez még csak lehetőség és nem bizonyosság. A bizonyosság felé vezető utat további megfigyelések egyengethetik. Az egyikre CZEGLÉDY Károly ama megjegyzésével hívta fel a figyelmet, hogy „törzsszervezet és katonai szervezet nem fedték egymást a magyarsággal egykor szoros kapcsolatban volt török népeknél és távolabb sem, a steppe keleti vidékein.” Igaz, ennek a problémának a megoldását CZEGLÉDY más módon képzei el, úgy ti., hogy

³⁵ GYÖRFFY György 1980. 310., 314., 316.

³⁶ GYÖRFFY György 1980. 309.

³⁷ KRISTÓ Gyula 1980. 228., 482.

³⁸ Az adatokat l. KRISTÓ Gyula 1980. 287., 291., 305–306., 369–370., 375., 459.

„egy még meglevő X. századi és talán a korábban magyar hadsereg felosztásában szintén nem feltétlenül a hetes törzsszervezet jutott kifejezésre, hanem egy hagyományos hetes felosztás”,³⁹ magunk más lehetőséget vetünk fel. Mivel Konsztantínoszról bizonyosan tudjuk, hogy a magyarok hetes törzsszervezete még a X. század közepén is politikai realitás volt, egyszerűbb azt feltételezni, hogy a mór krónikában ennek a hét törzsfőnek a neve őrződött meg, s nem a kalandozó akció élén álló seregvezéreké.

Egy további szempontot a vezérnévsor egyes neveinek megfejtése jelenthet. CZEGLÉDY Károly — a lejegyzés sorrendjében — Csanádra, Djilára (Gyulára), Bulcsúra gondol, továbbá az ötödik névvel kapcsolatban javaslatot tesz Lélre (Lehelre).⁴⁰ GYÖRFFY — támaszkodva CZEGLÉDY megfejtési eredményeire — sorrendben a következő megoldásokat adja: Csaba, gyula, Bulcsú, Basman, Velek, majd a hetedik Gyó. A vezérnévsor 4–7. helyein szereplő nevek olvasata és értelmezése vonatkozásában a végső szó még koránt sincs kimondva. A legbizonyosabbnak (némi túlzással: az egyetlen abszolút biztosnak) a 3. számú név megfejtése látszik. „A harmadik vezér neve teljes bizonyossággal *Wul(u)güdi*-nak olvasható.”⁴¹ A Bulcsú név *-di* kicsinyítő képzős alakját jegyezte fel Ioannész Szkülitész is *βουλοσουδής* alakban.⁴² E név *harmadik* helyen szereplése a mór krónika vezérnévsorában teljes összecsengést mutat Konsztantínosz ama megjegyzésével, amely szerint Bulcsú Turkjának *harmadik* fejedelme és karchája.⁴³ Hogy a mór krónikában a X. század közepi magyar politikai szervezet emléke őrződött meg és nem a hispániai kalandozó hadjáratban részt vevő seregvezérek nevei, azt roppant valószínűvé teszi az alábbi körülmény. Konsztantínosz az Árpád-nemzetségből való fejedelem (nagyfejedelem) mellett még másik két fejedelmet említ: a jilát (gyulát) és a karchát. Hogy közülük a jila volt a nagyobb méltóság, azt Konsztantínosz kifejezetten megmondja. Észereint tehát — ha a karcha a harmadik fejedelem — a jila (gyula) a rangban *második* fejedelem. Márpedig a krónika vezérlistájának *második* helyén *T . x . x . la* áll, amelyet CZEGLÉDY „e pillanatban evidens olvasat”-ként *Djila*-nak értelmez, s amelyhez GYÖRFFY azt a megjegyzést fűzi, hogy „noha itt elsősorban személynevet várnánk, és más magyarázat is elképzelhető, *Czege*ldy olvasata megalapozottnak látszik.”⁴⁴ Nagyjából bizonyosnak vehető tehát, hogy a mór krónikában foglalt magyar vezérnévsor második és harmadik helyén a magyarok Konsztantínosztól ismert második és harmadik fejedelme szerepel. Ez önmagában nagyfokú megfelelés a két forrás között, s jelentős mértékben növeli a bizalmat a mór forrás azon hírei iránt, amelyek nem közvetlenül a spanyolországi kalandozás eseményeivel kapcsolatosak.

Már az arab kútfő sorrendjéből is arra a következtetésre kellene jutnunk, de a forrásszöveg kifejezetten szól is róla, hogy a vezérek között elsőként említett a rangra legtekintélyesebb vezető.⁴⁵ Egy gyula és egy karcha előtt a vezérek között „leghatalmasabb” csak a főfejedelem, Konsztantínosz nagyfejedelem (megasz arkhónja) lehet. Konsztantínosz hírül adja, hogy Árpád fejedelemmé tétele óta „mindmáig ennek a nemzetségből lesz Turkia fejedelme.”⁴⁶ A DAI idézett tudósításának hitelében nincs okunk kételkedni. Árpád mellett Konsztantínosz arkhónnak (fejedelemnek) nevezi Liüntikát (Leventét), Árpád fiát, továbbá a bizánci uralkodóval kortárs Falicsit, Árpád unokáját. Mivel Liüntika a magyar honfoglalás körüli időben volt fejedelem, Falicsi pedig 950 táján, bizonyos, hogy kettejük között más fejedellemmel vagy fejedelmekkel is kell számolni. Anonymus Zoltát (Árpád fiát) említi Árpád utódként.⁴⁷ Árpád és Falicsi közé a modern kutatók közül VAJAY Szabolcs Tarhost és Zoltát, HECKENAST Gusztáv feltételelesen Jelechét, továbbá Jutast, GYÖRFFY György pedig Szabolcsot helyezte el.⁴⁸ A mór krónikában első helyen említett, „leghatalmasabb” magyar vezér Árpád-házba tartozása roppant valószínű. Nem tudunk tehát egyetérteni GYÖRFFY Šanā nevet Csabának olvasó konjektúrájára támaszkodó feltevésével. GYÖRFFY szerint „azt az álláspontot képviselve, hogy a hét vezér névsorával állunk szemben, 942-től 948-ig lényeges változás

³⁹ CZEGLÉDY Károly 1979. 282.

⁴⁰ CZEGLÉDY Károly 1979. 279–281.

⁴¹ GYÖRFFY György 1980. 310–317.; CZEGLÉDY Károly 1979. 280.

⁴² GYÓNI Mátyás 1943. 37.

⁴³ MORAVCSIK Gyula 1950. 178–179.

⁴⁴ CZEGLÉDY Károly 1979. 280.; GYÖRFFY György 1980. 311.

⁴⁵ CZEGLÉDY Károly 1979. 276.

⁴⁶ MORAVCSIK Gyula 1950. 172–173.

⁴⁷ SZENTPÉTERY, Emericus 1937. 106–107.

⁴⁸ VAJAY, Szabolcs de 1968. Tafel III. Ungarn; HECKENAST Gusztáv 1970. 39., 39. old. 82. jegyz.; GYÖRFFY György 1970. 209–214.

következett be az első vezéri szék betöltésében . . . 942-ben ezt nem Árpád leszármazotta töltötte be, mert Csabát semmilyen forrás nem sorolja Árpád utódai közé, viszont 948 körül már Árpád unokája volt az első vezér. 942 és 948 között tehát történt valamilyen belső fordulat a magyar fejedelemség történetében, amikor a „leghatalmasabb» vezér letűnt a magyar történelemből, és Árpád unokája, Fajszt lépett a helyébe.”⁴⁹

A nem Árpád-házi Csaba fejedelemségének elvetésével együtt természetesen mind-azok a kombinációk is elesnek, amelyeket GYÖRFFY e Csaba feltételezett 942—948 közti bukásához kapcsol, így mindenképp az a dátum, hogy ti. a székelyek éppen ebben az időben szórattak szét a gyepükre, határvédő szolgálatra. Önmagában is nehéz lenne arra gondolni, hogy egy új rezsim a megbuktatott fejedelem megbízhatatlannak bélyegzett népére ruházta volna az oly fontos határok védelmét. Sokkal súlyosabban esik latba, hogy GYÖRFFY elnéleténél maradván nemesek 942—948 között „történt valamilyen belső fordulat a magyar fejedelemség történetében”, hanem a IX—X. század fordulójára és 942 között is, hiszen előbb el kellett veszíteniük az Árpádoknak az Árpád (és Liüntika) által birtokolt hatalmat, hogy Falicsi révén visszazerezhessék azt. Az adatok birtokában (az Álmos—Árpád—Liüntika, majd Falicsi fejedelemsor ismeretében), továbbá Konsztantínosz idézett passzusa alapján, hogy ti. Árpád óta „mindmáig” (Konsztantínosz koráig) Árpád nemzetségéből van Magyarország fejedelme, a mór krónika *Šānā*-ját Árpád-házi-nak kell tekinteni.

Ettől a problémától lényegében független, hogy miként olvassuk, illetve értelmezzük a név arab betűjeles írásképét. CHALMETA *hān* alakra gondol: „et ils donnaient au plus grand le titre de *hān* (*šān*).”⁵⁰ Erről már CZEGLÉDY megjegyezte, hogy „paleográfiailag teljesen indokolatlan”, s maga *Šānā* olvasatot ad. Megjegyzi továbbá, hogy a „*Šānā*-t nem szükséges megváltoztatnunk, minthogy a névben nagy valószínűséggel kereshetjük az Anonymusnál és az Árpád-korban szereplő *Šunad(i)*, *Chanad*, *Csanád* ismeretlen eredetű személy- és földrajzi nevet”.⁵¹ GYÖRFFY szerint „amennyiben a *Šānā* név *n* betűjében a pontot nem felülre, hanem alulra tesszük, a név *Šaba*-nak olvasandó. Feltehető, hogy a kivonatoló, illetőleg a másoló pontosztta át a nevet, egy általa ismert névre vagy szóra gondolva”,⁵² azaz a Csaba névre. Magunk kacérokodtunk azzal az ötlettel, hogy az arab betűs írásképből a *kān(d)ā* szót olvassuk ki, de — amint MARTON Irén szíves tájékoztatásából megbizonyosodtunk róla — a *kāf* betű szókezdő helyzetben olyanira különbözik a szókezdő *šīn* betűformájától, hogy *k* kezdőbetűs olvasat nem jöhet szóba. Úgy tűnik, nincs elégséges alap arra, hogy akár CZEGLÉDY, akár GYÖRFFY *Šānā* olvasaton alapuló értelmezéseit, konjektúráit elfogadjuk. A CZEGLÉDY által adott magyarázattal szemben GYÖRFFY helyesen utalt arra, hogy a „*Sana* vezérnévvel kapcsolatba hozott *Csanád* nevet a XII. században általában *Chunad*-nak vagy *Sunad*-nak írták”.⁵³ E megállapítás érvényét aligha érinti az a körülmény, hogy a teljesen nyíltabbá vált *Chanad* alak már — mint ezt SZILÁGYI Loránd összeállításából tudjuk — 1113-ban előfordul, de lényegében az egész XII. század folyamán társtanalul. A XII. században a *Csanád* név első szótagjában az *u* betű, illetve hang dominál.⁵⁴ GYÖRFFY Csaba konjektúrájával szemben más természetű kifogás támasztható. Nála az emendáció szükségességét két mozzanat indokolja: részint hogy „ilyen nevű X. századi magyar vezérről . . . nem maradt emlékezet. Konstantinosz Porphyrogenetos 948-ban név szerint felsorolta Árpád leszármazottait, s ezek sorában még hasonló nevet sem találunk”, részint pedig hogy „a magyar gestákban nem szereplő Árpád-fiak emléket fenntartották a helynevek, így *Tarhos*, *Tével*, *Tormás*, *Jutas*, *Fajszt* nevét, *Sana* vagy *Csana* nevű Árpád-kori helynevet azonban nem ismerünk, holott minden fejedelem neve számos helynévben jelentkezik.”⁵⁵ Megjegyzésével szemben felhozható, hogy a X. század első felének magyar nagyfejedelmi listája erősen hiányos. Falicsi fejedelemségének emlékét csak a DAI őrzi, a közte és Árpád (valamint Liüntika) közti időszakban pedig nincs biztos hírünk a nagyfejedelmek kiletét illetően. Nem kell azon meglepődni, ha egy új forrás éppen e kritikus évtizedek vonatkozásában új fejedelemmévvél ismertet meg bennünket. Már Falicsi esete példát szolgáltat arra, hogy nem mindegyik X. századi magyar nagyfejedelem emlékét őrizte meg a későbbi magyar írásbeliség. Fontos megjegyezni, hogy Konsztantínosz min-

⁴⁹ GYÖRFFY György 1980. 314.

⁵⁰ CHALMETA, Pedro 1976. 343.

⁵¹ CZEGLÉDY Károly 1979. 280.

⁵² GYÖRFFY György 1980. 312.

⁵³ GYÖRFFY György 1980. 311.

⁵⁴ SZILÁGYI Loránd 1937. 142—144.

⁵⁵ GYÖRFFY György 1980. 311.

den Árpád-fiúnak csak egy-egy fiát említi meg, amivel nyilván nem meríti ki az Árpád-házi fiági unokákat. Ami az érvelés további részét illeti, ezzel kapcsolatban nyomókérvént jön szóba, hogy több X. századi fejedelem emléke nem őrződött meg helynevekben, így Liüntikáé, továbbá Falicsié sem, s szerfelett kérdéses, hogy néhány középkori Árpád helyneveink közül akár egy is visszavezethető-e a IX. század végi fejedelem nevére.⁵⁶ Úgy hisszük, új szempont felbukkanásáig a mór krónika magyar vezérnévsorában első helyen említett vezért Šānā-nak kell tekintenünk, aki az Árpád-ház tagja volt, s a nagyfejedelmi méltóságban alkalmasint Falicsi közvetlen előde. A DAI irásának időpontjában már nem élt, mivel Konsztantinosz nem említi a még élő Árpád-unokák között, illetve mert ekkor már Falicsi viselte a nagyfejedelemséget.

Nem feladatunk itt, hogy véleményt nyilvánítsunk a mór krónika többi négy vezérének kilétéről, illetve a nevük olvasatával kapcsolatos állásfoglalásokról. Célnk e részben az volt: a DAI és a mór krónika összehasonlításával szempontokat szerezni az utóbbi forrás megbízhatóságáról. E téren szerzett benyomásaink kedvezőek. Amíg Konsztantinosz szerint a hét törzsből álló magyaroknak „első fejük az Árpád nemzetségből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila és a karcha”, s ez utóbbi méltóságot a X. század közepén Bulesú viselte, addig a mór krónika a hét főnök leghatalmasabbikát Šānā-nak nevezi, utána pedig gyulát és Bulesút említi a második és a harmadik helyen.⁵⁷ A megfelelés tökéletes. S ez a körülmény alkalmasint dönthet abban a dilemmában is, hogy vajon a mór krónika vezérnévsora fejedelmi névsor-e vagy pedig a seregvezetők nevének lajstroma. Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy egy oly távoli kalandozásra, mint amilyen a 942. évi hispániai volt, a magyar törzsszövetség három leghatalmasabb méltósága karta karba öltve kivonult volna. Egy viszonylag hosszabb ideig tartó időszakra nyilván aligha hagyta volna ott az országot éppen a három legfontosabb törzsszövetségi vezető. A kalandozások kora forrásanyagában van arra példánk, hogy közülük egyik vagy másik (a gyula, illetve Bulesú) kalandozott,⁵⁸ de már arra nincs, hogy a három közül akár kettő együtt vonult volna, nem is beszélve arról, hogy mindhárom. A mór krónikában a 4–7. helyen szereplő vezérek nyilván annak a konsztantinoszi tudósításnak szolgálatják igazságát, hogy „van fejedelme minden törzsnek is”.⁵⁹ Amiként a főfejedelem, a gyula és Bulesú karcha egyúttal saját törzsük vezetője is volt, a mór krónika többi vezérének a többi törzs főnöke értendő. Ebben az összefüggésben még inkább elképzelhetetlen, hogy a hét magyar törzs feje (köztük a három törzsszövetségi tisztségviselő) — védtelenül hagyva az országot — egyazon időpontban egységesen ment volna hazájától több ezer km távolságra portyázni.

Folytassuk a mór krónika azon hírei megbízhatóságának vizsgálatát, amelyek a turkok belső viszonyaira vonatkoznak! Az arab forrás ekként fogalmaz: a turk ügyekben tájékozott egyén „megemlíti, hogy országuk a távoli keleten van, és hogy a besenyők a keleti szomszédai, hogy Róma földje tőlük délre esik és Konstantinápoly országa egy kicsit ferdén tőlük keletre. Ezekről [a turkoktól] északra van Morvaország városa (*Maraŕwa*) és a szlávok országának többi része (*Saqāliba*). Tőlük nyugatra vannak a szászok (*Šāhušniš*) és a frankok... Az út, amelyet ezek [a turkok] követtek e hadjárat alatt, Lombardia (*Lunbardiya*) felé vezetett, amely a szomszédjuk nyolc nap [járóföldnyi távolságra].”⁶⁰ Minden részletező kommentár nélkül megállapítható: a mór krónika pontosan jelöli meg a Kárpát-medencei magyarokkal szomszédos népeket és országokat.

⁵⁶ KRISTÓ Gyula 1976. 30–32.

⁵⁷ MORAVCSIK Gyula 1950. 178–179.; CZEGLÉDY Károly 1979. 276., 280.

⁵⁸ L. fentebb, 38. jegyzet.

⁵⁹ MORAVCSIK Gyula 1950. 178–179. — Azokra a — kéziratunk lezárása és az Ethnographiához történt eljuttatása után — frissen megjelent munkákra és állásfoglalásokra (ÉLTER István 1981. 413–419.; CZEGLÉDY Károly 1981. 419–423.; GYÖRFFY György 1981. 511–512.), amelyek a hét főnök nevének újabb (nagy részt az arab szöveg 1979-ben közzétett kritikái kiadásán — *Al-Muġtabas* [V] *de Ibn Ĥayyān*. Edición por: P. CHALMETA. Madrid 1979. — alapuló) olvasatait tartalmazzák, részletesen már nincs módunk kitérni. Összefoglalóan annyit jegyzünk meg: továbbra is igen valószínűnek kell tartanunk, hogy a hét főnök nem a spanyolországi kalandozáson ténylegesen részt vevő hét sereg vezérének, hanem a hét magyar törzs főnökének nevét őrizte meg. Ez esetben pedig — jelen ismereteink szerint — a *T. x. x. la* (*Djila, azaz Gyula) név előtt még egy főnök nevével jogosult keresnünk, azót, aki Konsztantinosz Porfirogennosztosz szerint a magyaroknak a gyulát és a karchát rangban, méltóságban megelőző, első fejedelmük volt.

⁶⁰ CHALMETA, Pedro 1976. 343.

Nem haszon nélküli ezzel összevetni a DAI-ban ránk maradt leírásokat a magyarok szomszédairól. Konzstantinosz két helyütt rajzolja meg a magyar szállásterület határvonalát. A 13. fejezetben ez olvasható: „A türkökkel a következő népek határosak: a tőlük nyugatabbra levő vidéken Frankország, északabbra a besenyők, a délre eső vidéken Nagy Moravia, azaz Szvjatopluk országa, melyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak. A hegyek felé pedig a horvátok határosak a türkökkel.”⁶¹ A 40. fejezet szerint a „türkök közelében vannak keleti oldalon a bulgárok, ahol őket az Isztrosz folyó választja el, amelyet Dunának is neveznek, észak felé a besenyők, nyugatabbra a frankok, dél felé pedig a horvátok.”⁶² Ha bizonyos tájolási problémákat vet is fel a DAI főleg utóbbi leírása, lényegében megbízható és pontos tudósításnak tekinthető. A Konzstantinosznál olvasható népek közül a mór krónika nem ismeri a bolgárokat és e néven a horvátokat, akikben bizonyosan azokat a fehér horvátokat kell értenünk, akiket Konzstantinosz „Turkián túl, Frankországhoz közel” lokalizál, s akik rendszeresen kapcsolatot tartottak a magyarokkal.⁶³ E horvátok szállásterülete a mai Dél-Lengyelországba, a Kárpátok hegyeitől északra helyezhető. Ha viszont ez így van, akkor ők is beleértendőek a mór krónika által a magyaroktól északra elhelyezett „slávok országának többi részé”-be. Eszerint az arab forrás csak a bolgárokat hagyja említetlenül. Ez bizonyos szempontból érthető, hiszen amilyen természetes, hogy a Bizáncban élő Konzstantinosz őket megemlítsé (bár csak egyik alkalommal teszi), oly mértékben érthető, hogy Hispániától való távolságuk miatt miért éppen ők hiányoznak a magyarokkal szomszédos népek sorából. Megint csak rendjén való, hogy a mór krónika többete a DAI-val szemben a magyarok nyugati szomszédaira vonatkozik, azokra a népekre, amelyek Hispániához közelebb laktak. Ibn Hájján a frankok mellett megemlíti a szászokat (még ha a földrajzi szomszédtság okán történt említésük nem is áll vitán felül), valamint Lombardiát. Mindent egybevéve a mór krónika nem ad kevesebbet és nem ír rosszabbul a magyarok szomszédait illetően, mint a DAI.

És így — az arab forrás turkok belső viszonyaira vonatkozó tudósításainak hitelességében egyre inkább bízva — érkezünk el a magyarok életmódját érintő információjához. Ez ekként hangzik: „Duna (*Tūna*) folyó mellett laknak és nomádok, mint az arabok. Se városuk, se házuk nincsen, nemezsátrokban élnek, szétszórt településeken.”⁶⁴ Az ezzel párhuzamba állítható DAI-passzust már dolgozatunk elején idéztük: „az avarok a Duna folyón túl tanyáztak, ahol most a nomád életet élő türkök vannak.”⁶⁵ Vajon véletlen-e, hogy egy 942. évre vonatkozóan információt nyújtó hispániai arab forrás éppen úgy nomádoknak minősíti a magyarokat, mint egy 950 táján görög nyelven írott munka? A tudósításaik iránti figyelmet fokozza, hogy az egyik (a görög kútfő) talán magyar informátorok nyomán dolgozott, a másik (a mór forrás) pedig éppen nem magyaroktól kaphatta ezt a híradást. A DAI sommás ítéletét a „nomád életet élő türkök”-ről szerencsésen egészíti ki a mór krónika valamivel részletesebb — de a kutató számára sajnos távolról sem a kívánt részletességű — előadása. Innen a magyarok „nomadizmusának” biztos minősítését kapjuk: a magyarok az arabokhoz hasonlóan nomádok. Márpedig a hispániai araboknak bizonyára voltak fogalmaik saját etnikumuk nomadizmusáról. Ibn Hájjántól emellett nehezen túlbecsülhető fontosságú híradást kapunk a X. század közepi magyar településrendszerről, amely aligha a félnomádokkal szemben támasztott kritériumoknak felel meg.

Kétségtelen: minden bizonyítvány magyarázható. Lehet, hogy a mór krónikában foglalt információ közvetítője nyáron járt Magyarországon, feltehetőleg lehetőségként, hogy egy töredéknyi nomád látott, de annak már nehezebben adható oka, hogy — ha nem éppen csak bekukkantott a Kárpát-medencébe, hanem végig is ment azon, vagy legalábbis egy jókora darabján — miért nem látott városokat, házakat. Itt lenne az ideje eldönteni: kinek higgyünk? Higgyünk a magyarokra csak közvetve és áttételesen vonatkoztatható kazár kaganátusbeli viszonyok vagy a szaltovo-majackoje kultúra analógiáinak? Higgyünk a bizonytalan keltezésű (és egyáltalán: megbízhatóan nagyon nehezen keltezhető) Kárpát-medencei régészeti emlékműeknek, vagy a kronológiailag még inkább nehezebben használható régészeti terepbejárás eredményeknek? Netán higgyünk a XI—XIII. századi magyarországi vagy magyarországi vonatkozású, visszakövetkeztetésre alkalmas vagy alkalmasnak hitt latin nyelvű kútfőknek (amelyeknek nem egy

⁶¹ MORAVCSIK Gyula 1950. 64—65.

⁶² MORAVCSIK Gyula 1950. 178—179.

⁶³ MORAVCSIK Gyula 1950. 146—147., 142—143.

⁶⁴ CHALMETA, Pedro 1976. 343.

⁶⁵ MORAVCSIK Gyula 1950. 140—141.

darabját a rossz bizonyítványhoz hasonlóan magyarázgatják meg egyesek)? Nehezen jóvá tehető tévedés lenne a mór krónika most ismertté vált adata (valamint az erre rimelő DAI-adat) alapján fellebbezést nem tűrően azt deklarálni: a X. századi magyarok mindenestül „sültnomádok” voltak. A X. század közepi magyarság „nomadizmusának” kérdésében biztosat vagy netán véglegeset mondani most még nem lehet. De hogy a jobbára még ezután következő, előítéletektől és prekoncepcióktól mentes, feltétlenül korrekten módon elvégzendő komplex vizsgálatoknak — ahelyett, hogy az írott források hiányán vagy szűkszávtúságán keseregünk — ezekre az egykorú írásos kútfőkre nagy figyelmet kell fordítanunk, az már ma is kétségtelen.

IRODALOM

- BAKAY Kornél**
1978 *A magyar államalapítás*. Magyar História. Budapest
- BALASSA Iván**
1974 *Mivel járulhat hozzá a néprajztudomány a honfoglaló magyarság életmódjának kutatásához?* Ethnographia LXXXV. 575—585.
- BÁLINT Csanád**
1980 *Természeti földrajzi tényezők a honfoglaló magyarok megtelepedésében*. Ethnographia XCI. 35—52.
- BARTHA Antal**
1979 *A honfoglalás*. A mi világunk 58. Budapest
- CHALMETA, Pedro**
1976 *La Méditerranée occidentale et al-Andalus de 934 à 941: les données d'Ibn Hayyān*. Revista degli Studi Orientali.
- CZEGLÉDY Károly**
1979 *Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról*. Magyar Nyelv.
1981 *Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról*. Magyar Nyelv.
- DIENES István**
1974 *Hozzászólás*. Ethnographia LXXXV. 587—591.
- ELTER István**
1981 *Néhány megjegyzés Ibn Hayyānnak a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról szóló tudósításához*. Magyar Nyelv.
- FODOR István**
1974 *Hozzászólás*. Ethnographia LXXXV. 599—601.
1975 *Verecke híres útján...* Magyar história. Budapest
1978 *A honfoglalók társadalma*. Élet és Tudomány.
- GYÓNI Mátvás**
1943 *A magyar nyelv görög feljegyzései szövevényemlékei*. Magyar—görög tanulmányok 24. Budapest
- GYÖRFFY György**
1958 *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Nemzeti Könyvtár. Történelem. Budapest
1970 *A honfoglaló magyarok települési rendjéről*. Archaeologiai Értesítő.
1974 *Hozzászólás*. Ethnographia LXXXV. 593.
1975 *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Nemzeti Könyvtár. Történelem. (2. kiadás) Budapest
1977 *István király és műve*. Budapest
1980 *A 942. évi magyar vezérnévsor kérdéséhez*. Magyar Nyelv.
1981 *Levélszekrény*. Magyar Nyelv.
- HAJDÚ Péter**
1978 *Mit mond a nyelvészet a honfoglalók életmódjáról?* Élet és Tudomány.
- HECKENAST Gusztáv**
1970 *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 53. Budapest
- KRISTÓ Gyula**
1976 *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LV. Szeged
1980 *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest

- MAKK Ferenc**
1976 *VII. (Biborbanszületett) Konstantin*. Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I: 2. Szerk. HAJDÚ P.—KRISTÓ Gy.—RÓNA-TAS A. Kézirat. Budapest
- MAKKAI László**
1980 *Hogyan éltek elődeink? Fejezetek a magyar művelődés történetéből*. Budapest
- MESTERHÁZY Károly**
1980 *Nemzetiségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Budapest
- MORAVCSIK Gyula**
1950 *Biborbanszületett Konstantin. A birodalom kormányzása*. Budapest
- NÉMETH Péter**
1978 *A honfoglalástól az államalapításig. Élet és Tudomány*.
- SZÁDECZKY-KARDOSS, Samuel**
1972 *Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen*. Opuscula Byzantina I. Szeged.
- SZENTPÉTERY, Emericus**
1937 *Scriptores rerum Hungaricarum I*. Budapestini
- SZILÁGYI Loránd**
1937 *Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok*.
- VAJAY, Szabolcs de**
1968 *Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862—933)*. Mainz

Gyula Kristó

ON THE QUESTION OF THE "NOMADISM" OF HUNGARIANS OF THE MIDDLE OF THE 10TH CENTURY

(Abstract)

In the ethnographical and historical literature of the past decades the view that Hungarians arriving to the Carpathian Basin in the middle of the 10th century were only nomadic to a small extent, engaged in cultivation and most of the population lived in villages become more and more accepted. A similar standpoint was taken up by Iván BALASSA in 1974 as well and by several participants of a debate on his lecture.

In forming this view the significance of some of the written sources on the conquering Hungarians were not appreciated properly Konstantinos Porphyrogenetos in the section on Dalmatia of his „De administrando imperio”, chapter 30. had written: „The Avars stayed beyond the river Danube where now the nomadic Turks (= Hungarians) are to be found.” Ibn Ḥayyān, the Moorish historiographer in his work entitled „Āl—Muqtabas” which only became known recently terms 10th century Hungarians equivocally nomads. The paper examines in detail the possible sources of Ibn Ḥayyān’s data on Hungarians, the question of Hungarians captured in the course of the Hungarian campaign of 942 in Spain and the authenticity of the list of Hungarian chieftains mentioned by the Moorish historiographer. According to the author Ibn Ḥayyān’s information coming from a Hungarian and a foreign source is authentic. This is what lends significance to his statement that „the Hungarians like Arabs are nomadic.” In the author’s view the question of the nomadism or „semi-nomadism” of 10th century Hungarians has to be left open.